

Mácsai János

AZ OMIKE ZENEI ELŐADÁSAI 1939–1944*

Tanulmányom egy, ha nem is elfelejtett, de jelentőségéhez képest a kulturális emlékezet árnyékos területére szorult intézményre, illetve eseménysorozatra kíván emlékezni. Az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) története, dokumentumanyagai nem ismeretlenek a kutatók előtt, néhány fontos publikáció napvilágot látott már, elsősorban az utóbbi két évtizedben. 1998-ban megjelent egy nagyszabású forrásmunka is, Horák Magda szerkesztésében, *Ősi hittel, becsülettel a hazáért* címmel, amely az OMIKE 1909 és 1944 közötti történetének dokumentumaiból ad kimerítő válogatást.¹ Fontos tanulmány jelent meg 1996-ban Tallián Tibortól, amely a magyar operajátszás történetének részeként röviden, de igen informatívan tárgyalja az OMIKE történetének operai fejezetét.² Egy-két visszaemlékezés (például Komor Ágnesé)³ mellett mindössze néhány alkalmi munka született: általában rövidebb fejezetek nagyobb kötetekben, például Garics Erikától vagy Komoróczy Gézától.⁴ Az OMIKE történetét elsősorban színháztörténeti szempontból kutatták, 2013 nyarán a Bajor Gizi Színészmúzeumban kiállítás is nyílt róla számos dokumentummal, fotóval. Elmondhatjuk azonban, hogy a zenei előadásokkal eddig csak érintőleg foglalkoztak.

A forrásokkal kapcsolatosan kiemelten kell említenem Harsányi Lászlót, aki néhány éve alapos és egyedülálló kutatást folytat ezen a területen. Létrehozott egy kiváló, teljességre törekvő honlapot, amely folyamatosan gyűjti és adja közre a dokumentumok fotóit, a résztvevők neveit és egyéb adatokat, és a téma irodalmát felölelő bibliográfiát is közöl.⁵

* Az MTA BTK Zenetudományi Intézet „Lendület” 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoportja által 2014. október 30-án a Zenetudományi Intézetben megrendezett *A Holokauszt és a magyar zenei emlékezet* című zenetudományi konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

1 Horák Magda (szerk.): *Ősi hittel, becsülettel a hazáért*. OMIKE, Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület 1909 és 1944. Budapest: Háttér Kiadó, 1998.

2 Tallián Tibor: „Az OMIKE Művészakció operaszínpada 1940–1944”. *Muzsika*, 1996/1. 14–18.; illetve *A Magyar Állami Operaház és a hazai operajátszás története*: <http://tbeck.beckground.hu/szinhaz/htm/08.htm>.

3 Komor Ágnes: *Apám, Komor Vilmos*. Budapest: Balassi Kiadó, 2009.

4 Hasznos Judit – Garics Erika: „Száz éves az OMIKE”. *Remény*, 2009/1.; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon*. Pozsony: Kalligram, 2012, 573–574.

5 www.omike.hu. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy köszönetet mondjak Harsányi Lászlónak az önzetlen segítségért, amit e beszámolóhoz nyújtott.

Az OMIKE manapság legismertebb tevékenysége a Művészakció volt. Azonban az OMIKE jóval korábbi időkre visszanyúló történetét érdemes röviden áttekintenünk, mert csak így érthető e szervezet helye, funkciója a hazai zsidóság életében, illetve a magyar történelemben.

Zsidó közművelődési egyesület alapítására már 1865-ben javaslatot tett Lőw Lipót a francia Alliance egyesület mintájára. „Úgy gondoltam, hogy a közművelődési egyesület-féle projectumot jó lesz ismételni, mert nem ismerek más módot, amellyel Észak-Magyarországon levő fajrokonaink fanatizmusát meg lehetne fékezni.”⁶ E szó egyelőre pusztába kiáltott maradt. Bő két évtized múlva, 1887 tavaszán Lőw Lipót fia, Immanuel vetette fel ismét az egyesület alapításának ötletét. Ekkor már több száz fiatal, elsősorban egyetemistákat maga mögé állítva az előkészítő bizottság létrehozásig jutottak. Feliratukat a hitközség vezetősége azonban elutasította, számunkra is tanulságos indoklással:

[...] a bizottság egy Zsidó-Magyar Közművelődési Egyesület alakítását célzó mozgalmat a tervezett magyarosító alapon nem vél pártolandónak. A magyar zsidóság egészében, történeti és kulturális körülmények hatása alatt oly mértékben magyarosodott, mint az ország lakosságának egy része sem, s magyarosodásának nincs szüksége semminemű agitatorra. Sőt, mivel hogy a szándékosság e téren könnyen félreérthető, talán az agitálás ellenagitatiót is szülhet s mindenféle balvéleményre vezethet. Magát a magyarosítást korántsem tartjuk ugyan a mi felekezetünk körében sem befejezettnek, de az óhajtott célt inkább mozdítjuk elő, ha a zsidóság, amint teszi is, a főnálló és felekezeti jelleg nélküli hazai kultúregyletek munkájában vesz részt.⁷

A következő lépést dr. Hevesi Simon pesti rabbi teszi meg, újabb több mint két évtized elteltével. Az *Egyenlőség* című lapban valóságos kiáltványt tesz közzé 1908 nyarán. Kárhóztatja, hogy nincs a magyar zsidóságnak sem szervezett oktatói, sem kulturális hálózata, amely segítene a vallási és kulturális hagyományok továbbvitelében és fenntartásában:

Mindenütt panasz és sopánkodás. [...] Mai állapotában a zsidóság gyöngye – száználmasan gyöngye. Ezrekre rúg évente azon zsidó gyermekek száma, kik nem részesülnek zsidó valóságoktatásban – és nekünk nincs még arra sem fórumunk, hogy legalább a statisztikai adatokat összeszedje. Még csak kísérlet sem történt arra nézve, hogy legalább az állami iskolákban vándor-hitoktatók – ha már másképp nem lehet – megtanítsanak a zsidó növendéket, hogy neki is van vallása, imakönyve, bibliája. Elérkezettnek látom az időt, amikor egy Magyar Zsidó Közművelődési Egyesületnek létesítése halaszthatatlanná vált.⁸

Az OMIKE végül is 1909. március 21-én alakult meg dr. Hevesi Simon főrabbi elnökletével. Az *Egyenlőség* 1909. március 28-i száma 192 nevet említ különböző pozíciókba megválasztva. Elkezdődött a teljes autonómiával bíró vidéki fiókegyesületek felállítása is. A hamarosan több száz tagot tömörítő egyesület már a legelején

6 Idézi Horák (szerk.): i. m., 7.

7 Uott, 9.

8 Uott, 10–11.

is képes volt a tagság létszámánál jóval több embert mozgósítani a különböző feladatokra.

Eleinte a legnagyobb sikere a felolvasó- és kultúresteknek volt. Sokan vettek részt az ingyenes magyar nyelvtanfolyamokon is. A Síp utca 12-ben 4000 kötetes könyvtárat nyitottak. Az első teljes gazdálkodási év végén, az évet lezáró jelentés szerint az egyesületnek már 2600 tagja volt.

1911. március 1-jén indult meg az OMIKE lassanként és korántsem szándékoltan legjelentősebb feladatává váló diákétkeztetés. A Mensa Academica a Ráday u. 11–13-ban bérelt négy helyiséget. Az első éves jelentés szerint 400 diák kapott teljes árú ebédet, a kedvezményesen étkezők száma 80 fő volt. Két év múlva már 600 fő. Az 1915-ös, háborús évben több mint 250 000 (!) ebédet osztottak szét. Naponta 800-1000 személy ellátásáról gondoskodott az egyesület, felekezeti és társadalmi különbségre való tekintet nélkül. 1916 telén az egyetemisták részére ingyenes vacsorát adtak, egyben tanulási lehetőséget biztosítva „a mensa jól fűtött helyiségeiben”. Hamarosan létrehozzák a művészasztalt, melynél naponta 25 jövedelem nélkül maradt művész jutányos áron étkezhet. Ez akár a 23 évvel később induló Művészakció egyik előzményének is tekinthető.

A Mensa enni ad mindenkinek, aki kér. Zsidónak, nem zsidónak, öregnek, fiatalnak egyformán. Van Családi-, és a Polgári étkező, ahol a társadalom jövedelem nélkül maradt egyes rétegei jutnak ellátáshoz, lehetőleg „diszkrétén”. A „Lábbadozó katonák kaszinója”-ban 100-200 főt vár uzsonna és szórakozás.⁹

Az I. világháború után változott az OMIKE helyzete is. Ekkor a befolyó támogatás nagy hányadát az 1920. évi XXV. tc., ismertebb nevén a „*numerus clausus*” miatt a felsőoktatásból kiszoruló, a külföldön tanulni vágyó fiatalok megsegítésére csoportosították át. 1921-től zsidó művészeti iskola is nyílt.

Már 1919-ben alosztályt hoztak létre az OMIKE-n belül: „Zsidó Magyar Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége” néven. A szövetség működését azonban a rendőrség az alapszabály hiányára hivatkozva 1923. május 10-én felfüggesztette. További öt évet kellett várni, míg megalakulhatott a MIEFHÖE, a „Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete. A zászlóbontó közgyűlésen dr. Buday-Goldberger Leó – az OMIKE ügyét mindig is intenzíven pártoló nagyiparos, felsőházi tag tartott beszédet:

Magyarok vagyunk, voltunk és magyarok maradunk. A magyar haza szülöttei vagyunk, magyar anyatejet szíttunk, magyar volt az első szó, amelyet hallottunk, magyarul tanultunk, Magyarország hősei a mi hőseink, mondjanak, tegyenek, gondoljanak mirőlünk bármilyen, mi egyek vagyunk: magyarok.¹⁰

Karsai László kutatásából tudjuk, hogy a *numerus clausus*szal együtt a Horthy-korszakban huszonnégy zsidó tárgyú törvényt szavazott meg a Nemzetgyűlés, illetve

⁹ Uott, 112–113.

¹⁰ Uott, 227.

a Képviselőház.¹¹ 1938-tól 1944. március 19-ig összesen 267 zsidórendelet szerepel a *Magyarországi Rendeletek Tárában* és a *Budapesti Közlönyben*. 1939 őszén az úgynevezett második zsidótörvény az egyes kamarákban, illetve foglalkozási ágakban 6 százalékban maximálta a zsidók számarányát. Ezért az OMIKE 1939 őszén azt a célt tűzte ki maga elé, hogy az ún. második zsidótörvény megjelenése után némi jövedelemhez és fellépési lehetőséghez juttatja a pályáról kiszoruló művészeket, és „Művészakció” elnevezéssel sorozatot indított.

A Magyar Zsidók Lapja szerint ekkor kb. 4000 humán értelmiségi: újságíró, színész, zenész, képzőművész és tanár vesztette el az állását. Ugyanakkor az OMIKE Művészakciójának az adatai is impozánsak, csak ellenkezőképp. Bár a különböző források eltérő számokat adnak, a léptékek jól érzékelhetők: 1939-őszétől 1944-tavaszáig kb. 700 előadást rendeztek. Ezekben legkevesebb 184 színész, 112 zenész és 20 író-költő lépett fel, nem számolva a gyerekszereplőket és a kórustagokat. Ez idő alatt mintegy 300 000 nézője volt az OMIKE által szervezett előadásoknak, koncerteknek, kiállításoknak, ráadásul emelkedő mértékben, mert míg 1942-ig 80 000 néző jelent meg, a maradék két évben ennek két és félszerese. Mindezt úgy, hogy – legalábbis elvileg – csak meghatározott „zárt kör” számára voltak elérhetők az események. Voltaképp bárki hozzájuthatott belépőjegyekhez, mert azok a gyakorlatban átruházhatók voltak, s ez bizonyára gyakran meg is történt.

A Wesselényi utca 7. szám alatt található a Goldmark Károly nevét viselő terem, amely akkor maximum 382 fő befogadására volt alkalmas (nemrég átépítették, ma 150 személyes), de zenekari árok nem lévén, zenekari esteken kevesebb hely maradt.¹² 1940 végéig itt elsősorban prózát adtak, a zenei előadások, koncertek a Hollán Ernő utca 21/b-ben, egy 1936-ban átadott bérházban található kultúrteremben kaptak helyet. Ez még a Goldmark teremnél is valamivel kisebb, de némileg nagyobb pódiumú kultúrterem volt. (Nemrég felújították, az épületben működő zeneiskola most vette fel Fischer Annie nevét.) Harmadik helyszínként periférikus szerephez jutott a Bethlen téri, akkoriban Siketnéma Intézet díszterme is. Elsősorban ifjúsági és artistaprodukciókhoz használták.

Az irodalomban emlegetett összesen 700-as előadásszám valószínűleg alábecsült adat, hiszen csak operaelőadásból 315-re került sor, nem számolva az operett-esteket, zongorakíséretes-énekes előadásokat. Klasszikus értelemben vett hangversenyt pedig legalább 152 alkalommal rendeztek. Ez így 467 előadás, s jóllehet a zenészek oroszlánrészt vállaltak az OMIKE műsoraiban, de a színházi programok, előadóestek, kabarék, artistaprodukciók és egyebek is legalább ilyen arányban képviseltették magukat.

Az OMIKE Művészakciója 1944. március 19-ig, a német megszállásig tartott, amikor minden zsidó egyesület működését betiltották. Harsányi László adataiból tudjuk, hogy a felszabadulás után is működött még néhány évig az OMIKE, de ter-

11 Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek, 1920–1944*. Közli: <http://haver.hu> (<http://haver.hu/wp-content/uploads/2014/02/Karsai,,Laszlo,,A-Magyarorszagi,,zsidotorvenyek.pdf>).

12 Tallián: i. m.

1. kép. Részlet a Varázsfuvola előadásból: Lendvai Andor (Papageno), Pogány Zsuzsa (Papagena), vezényel Somogyi László (Magyar Állami Operaház Emlékgyűjteménye)

mészetesen jóval kisebb aktivitással, lényegében visszatérve az eredeti célkitűzésekhez. Véglegesen csak 1951-ben fejezte be működését.

Az 1939 őszi indított Művészakció első hónapjainak tapasztalatai után Ribáry Géza kultúr tanácsnok, ügyvéd, a Művészakció rendkívüli szervezőkészséggel megáldott vezetője 1940-ben felkérte a neves karmestert, Komor Vilmost, hogy vegye át a zenei szerkesztés feladatát.

Kiderült, hogy a közönség csak magas szintű teljesítmények kedvéért hajlandó áldozni, pusztán szolidaritásból nem. Komor azonnal átlátta, hogy a zenei program sikerének záloga az operaműfaj, de nem hangversenyszerűen, esetenként zongorakísérettel, ahogyan addig a Művészakció művelte. (Csak a vegyes színházi műsorokban szerepelt már az első időben is néhány kisebb szcenírozott daljáték és opera egyfelvonásos színdarabokkal együtt.)

1940 őszi, az OMIKE Művészakció keretében Komor szabályos operaház felépítését kezdeményezte, amelyre csak a Goldmark terem színpadának átépítésével nyílt lehetőség. Óriási találékonyság és ügyszeretet kellett ahhoz, hogy a kamaraméretűnek is csak jóindulattal nevezhető színpadon, amelynek szélessége 7 méter, használható mélysége 6,3 méter, a színpadnyílás pedig 4 méter magas és 5 méter széles volt, kiszolgáló helyiségek nélkül olyan nagyoperákat adhassanak elő illúziót keltően, mint az *Aida*, a *Sába királynője* vagy a *Faust*. Komor mégis ragaszkodott a teljes repertoárhoz, hogy művészeinek széles körű szereplési lehetőséget, nagyszabású szerepeket biztosíthasson. S tudta azt is, hogy halvány víg- és kamaraoperákkal operai műhelypresztízst nem szerezhet. Programjának oroszlán-

Az OMIKE operaelőadásai

(A listában az operák és a nemzetközileg is ismert operettek szerepelnek)

1.	1940. 11. 09. – 1943. 10. 05.	Beethoven: <i>Fidelio</i>	11 előadás
2.	1942. 10. 13. – 1942. 11. 05.	Berté: <i>Három a kislány</i>	14
3.	1941. 05. 21. – 1941. 05. 28.	Bizet: <i>Carmen</i>	2
4.	1943. 01. 11. – 1944. 02. 21.	D'Albert: <i>Hegyek alján</i>	9
5.	1940. 11. 23. – 1943. 12. 15.	Donizetti: <i>Lammermoori Lucia</i>	8
6.	1943. 11. 07. – 1944. 01. 20.	Leo Fall: <i>Az elvált asszony</i>	11
7.	1942. 02. 18. – 1944. 02. 17.	Goldmark: <i>Sába királynője</i>	13
8.	1942. 02. 01. – 1944. 01. 19.	Gounod: <i>Faust</i> (áriák, együttesek és kórusok)	?
9.	1942. 02. 01. – 1944. 03. 08.	Gounod: <i>Faust</i> (teljes opera)	6
10.	1940. 12. 07. – 1940. 12. 09.	Halévy: <i>A zsidónő</i>	2
11.	1942. 04. 25. – 1944. 03. 13.	Leoncavallo: <i>Bajazzók</i>	14
12.	1943. 11. 24. – 1944. 03. 12.	Mozart: <i>Figaro lakodalma</i>	7
13.	1941. 01. 27. – 1942. 02. 04.	Mozart: <i>Szöktetés a szerájból</i>	16
14.	1941. 12. 01. – 1942. 02. 10.	Mozart: <i>A varázsfuvola</i>	6
15.	1943. 04. 15. – 1944. 02. 26.	Nicolai: <i>A windsori víg nők</i>	8
16.	1941. 01. 13. – 1943. 02. 10.	Offenbach: <i>Hoffmann meséi</i>	32
17.	1941. 04. 21. – 1943. 01. 10.	Puccini: <i>Bohémélet</i>	23
18.	1941. 12. 29. – 1943. 10. 31.	Puccini: <i>Pillangókisasszony</i>	20
19.	1941. 04. 14. – 1944. 03. 05.	Rossini: <i>A sevillai borbély</i>	24
20.	1941. 03. 17. – 1941. 12. 31.	Johann Strauss: <i>Denevér</i>	6
21.	1940. 03. 09. – 1944. 03. 06.	Verdi: <i>Aida</i>	11
22.	1942. 05. 27. – 1944. 02. 14.	Verdi: <i>Álarcosbál</i>	14
23.	1941. 03. 03. – 1944. 02. 28.	Verdi: <i>Rigoletto</i>	18
24.	1941. 10. 27. – 1944. 03. 15.	Verdi: <i>Traviata</i>	13
25.	1941. 11. 10. – 1943. 06. 17.	Verdi: <i>A trubadúr</i>	8

Összesen: 315 előadás

1. táblázat

része volt abban, hogy 1941 őszén Ribáry a pártoló tagság megkettőződését jelentette az előző évad elejéhez képest.¹³

Kikövetkeztethető, hogy például az 1942-es évadban kb. 19 000, a következőben, amely az utolsó teljes évad volt, 27 000 operalátogató jelent meg a Goldmark teremben. Különös siker ez annak fényében, hogy tudjuk, 1944. március 19-ig a zsidónak minősített állampolgárok is válhattak jegyet az operába vagy más előadásokra.

Vizsgáljuk meg kicsit közelebbről is az operarepertoárt, amely nem pusztán statisztikailag érdekes, hanem következtetésekre is alkalmat ad. Az összesen 315 előadáson 26 különböző teljes operát játszottak. (Mindezt 3 és fél év alatt!)

A legtöbbször játszott 5 mű: a *Hoffmann meséi* harminckétszer, *A sevillai borbély* huszonnégyszer, a *Bohémélet* huszonháromszor, a *Pillangókisasszony* hússzor, a *Don Pasqua-*

13 Tallián: i. m.

Továbbiak

1940. 02. 06.	Operaest
1940. 03. 03.	Operaest
1940. 03. 12.	Operett
1940. 12. 11.	„Melódia. revű” Kálmán Imre operettjeiből
1940. 12. 14.	„Melódia. revű” Kálmán Imre operettjeiből
1940. 12. 21.	Operaáriák és együttesek
1940. 12. 23.	Operaáriák és együttesek
1941. 01. 14.	Az operett klasszikusai
1941. 01. 26.	Az operett klasszikusai
1941. 02. 17.	Olasz operaest
1941. 02. 19.	Olasz operaest
1941. 06. 30.	Operaest
1941. 12. 08.	Francia operarészletek
1941. 12. 21.	Operarészletek, operaáriák és együttesek
1942. 03. 29.	Kálmán–Jakobi–Szirmai. revü
1942. 04. 26.	Új Lehár. revü
1942. 03. 29.	Kálmán–Jakobi–Szirmai. revü
1942. 04. 26.	Új Lehár. revü
1943. 07. 04.	Rendkívüli operaelőadás

Összesen: 19 előadás

2. táblázat

le tizenkilencszer ment. A *Carmen* és Halévy *A zsidónője* állították fel a negatív rekordot: mindössze két-két előadást értek meg.

A műsorokból az tűnik ki, hogy nem helytálló az a vélekedés, amelyet több forrás állít, hogy a zsidó témájú darabokat preferálták volna.¹⁴ Persze Beethoven *Fideliójának*, vagy Goldmark operájának, a *Sába királynőjének* műsorra tűzése nyilván nem csak tisztán zenei megfontolásból történt, azonban a 25 mű összetétele nemigen különbözött a szokványos operarepertoártól.

Ami a könnyebb műfajokat illeti, akadt néhány zenével kísért vagy éppen operettnek minősíthető darab, ezek között már több volt zsidó témájú. Iyen volt S. An-Ski *Dybuk* című háromfelvonásos héber kabbalista legendája, melyhez Nádor Mihály szerzett zenét, vagy Bálint Lajos *Támárja*, amelynek kísérőzenéjét Fischer Sándor írta meg. Az OMIKE-ben igen aktív Fischer Sándor sokat vezényelt, zongorázott. Komponált is, többek között az itt bemutatásra kerülő Csergő Hugó-színmű, az *Őszi szonáta* számára, de ő szolgáltatta a zenét Szabolcsi Lajos (Szabolcsi Bence bátyja) három egyfelvonásos színdarabjához is. Közvetlenül, de ebbe, a zsidó témákkal foglalkozó csoportba tartozik Harmath Imre *Békebeli béke* című háromfelvonásos operettje, amelyhez Feleky László írt zenét.

A zenekari koncertek, kamarazenei vagy az egyébként csekély számú hangszeres szólóest ugyanezt a képet mutatja: igen kevés az olyan mű, amely nem kapott

14 Komoróczy: i. m., 573–574.

helyet a „külső” repertoárban. Ízelítőül tanulságos ezeknek a műsoroknak a felidézése is. Pontos leltárt e helyen terjedelmi okból nem adhatunk. A koncertek szerkesztésében több az egyedi előadói döntés vagy a véletlenszerűség, mint a nagy apparátust igénylő operaprodukciók esetén, de itt is világosan kirajzolódik az imént említett tendencia.

Összesen 152 hangversenyt rendeztek. A legtöbbször megismételt koncertekre került sor, tehát kétszer is volt igény ugyanarra a műsorra. 1939-ban nyolc, 1944-ben hét, a többi évben 34–38 közötti hangversenyszámmal működött az OMIKE művészeti programja. 1940-ig majdnem minden koncertet a Hollán Ernő utcai teremben tartottak, 1941-től pedig a Wesselényi utcai Goldmark teremben.

1939: 8 zenekari hangverseny + 0 kamarakonzert
1940: 26 zenekari hangverseny + 8 kamarakonzert
1941: 26 zenekari hangverseny + 9 kamarakonzert
1942: 27 zenekari hangverseny + 9 kamarakonzert
1943: 24 zenekari hangverseny + 8 kamarakonzert
1944: 7 zenekari hangverseny + 0 kamarakonzert

Tehát 118 zenekari koncerttel szemben 34 kamarazenei estet rendeztek, ami feltételezhetően nemcsak abból adódik, hogy a zenekari koncertek iránt általában nagyobb az érdeklődés, hanem így jelentősen növelhető volt a foglalkoztatott muzikusok száma is.

Néhány kiragadott példával kívánom illusztrálni, milyen volt az OMIKE koncertélete. A bemutatkozó koncerten Somogyi László vezényelte az OMIKE zenekart. Már rögtön az első hangversenyt ezzel az együttesnévvel hirdették. Vivaldi-, Beethoven-, Mozart-, Boccherini- és Csajkovszkij-műveket játszottak, többek között Starker János és Weiner László közreműködésével. Az ismétlődő koncertet már Sándor Frigyes vezényelte.

Az OMIKE Művészakció korai korszakának legfontosabb zenei eseménye minden bizonnyal Händel *Josua* című oratóriumának előadása lehetett, rögtön az indulás után. A Dohány utcai zsinagógában Káldi László vezényelte a darabot, amit 1940. május 2-án megismételtek. Még híresebbé vált a Weiner László vezényelte *Juda Makkábi*-előadás 1941. június 23-án, ugyancsak a Dohány utcai zsinagógában.

A kamarazenei koncertekre jellemző volt, hogy több, különböző műfajban működő művész osztozott az estek műsorán. Például 1940. március 2-án Dr. Gyóry Pál énekes (Händel-áriák, Schubert-dalok Gergely Pál zongorakíséretével) és Herz Lily zongoraművész (népszerű Schubert-, Beethoven-, Debussy-, Chopin-darabok) együttes hangversenyére került sor. Voltak önálló szonátaestek (például Beethoven négy hegedű-zongoraszonátája különböző előadókkal).

Számos, sőt a kor szokásaihoz képest kifejezetten sok kortárs művet játszottak. Többek között Bartók-, Kodály-, Weiner László-, Kelen Hugó-, Honegger-, Szelényi-, Kadosa-darabokat mutattak be. A korunkban már csak a Bartókkal közös zongoraiskolák címlapjairól ismert Reschofsky Sándor h-moll zongoraverse nyét 1941 januárjában játszották. Úttörő kezdeményezés lehetett Somogyi László karmester részéről, hogy Rózsa Vera közreműködésével Mahler *Lieder eines fahrenden*

AZ OMIKE MŰVÉSZAKCIÓ
rendkívüli

TEMPLOMI HANGVERSENYE
A DOHÁNY-UTCAI FŐTEMLOMBAN

1941. JUNIUS 23-ÁN HÉTFŐN ESTE 1/8 ÓRAKOR,
a Szombathelyi Collegium Musicum énekara (karigazgató:
GÁBOR ALBERT), az OMIKE énekara (karigazgató:
KÁLDI LÁSZLÓ) és zenekara közreműködésével, segítségre
szoruló művészeink javára

Előadásra kerül

HÄNDEL
JUDA MAKKÁBI
című oratóriuma magánének, vegyeskar, gyermekkar és zenekarra

Bevezető
DR. HEVESI SIMON
vezető főrabbi

Vezényel **WEINER LÁSZLÓ**

Juda Makkábi	--- -- -- -- --	Fehér Pál
Simon, főpap	--- -- -- -- --	Ernster Dezső
Két zsidó nő	{ --- -- -- -- --	Pogány Zsuzsa
	{ --- -- -- -- --	Rózsa Vera
Hírnök	--- -- -- -- --	Weiner György
	Continuo	Dános Méda

A II. rész után 15 perc szünet

2. kép. A Júdás Makkabeus előadás műsorközlése
(Magyar Nemzeti Levéltár)

Gesellen című dalciklusát is előadták. Az akkoriban szokatlan választásnak bizonyára nemcsak a zenei minőségérzék, hanem Mahler zsidó származása is az oka volt.

Sándor Frigyes, a Liszt Ferenc Kamarazenekar későbbi alapítója rendkívül modern szemléletű karmester volt, „klasszikus estjein” Bachot, Haydnt, Mozartot játszottak a csábító romantikusok nélkül. Több kortárs művet is bemutatott, például Kadosa *Brácsaversenyét*. Kadosa Pál egyébként zongoristaként is felbukkant az OMIKE-esteken.

A 8. és 9. kivételével valamennyi Beethoven-szimfónia helyet kapott a műsorokban, többször Sándor Frigyes vezényletével. (Igényességére jellemző, hogy előmerte venni a *Kunst der Fugét* is, amelyet zenetörténeti bevezető előadás után játszottak el.) De ugyanígy adtak „preklasszikus” estet is. Sándor Frigyes legjelentősebb tette azonban a Bartók *Divertimento* 1941. december 8-i magyarországi bemutatója volt. Akkora sikerre vitték, hogy az OMIKE-koncertek plakátjain egyetlen egyszer előforduló „közkívánatra” kitétel is szerepel a *Divertimento* 1942. február 9–11-i, megismételt előadásának szórólapján. 1942. december 7-én Kodály-estet tartottak a mester 60. születésnapja tiszteletére, amin ő is megjelent. De nem ez volt az egyetlen alkalom, hogy Kodály-művet játszottak.

OMIKE MŰVÉSZESTÉK

1941. április 7-én hétfőn (H/1 és V/4 sorozat) és 8-án kedden
(H/2 és V/2 sorozat) a Goldmark-teremben (VII., Wesselényi-u. 7.)

ZENEKARI HANGVERSENY
a Hangversenysorozat X. műsora

Vezényel *Somogyi László*
Közreműködik *Sándor Renée* és *Ney Dávid*

M Ű S O R :

1. *Haydn* : Szimfónia B-dur (No. 12.)
Largo—Allegro vivace
Adagio
Menuetto
Finale (Presto)

2. *Mozart* : Zongoraverseny D-moll (K. V. 466)
Allegro
Romanze
Rondo
Előadja *Sándor Renée*

S Z Ű N E T

3. *Kodály Zoltán* : Két dal
Előadja *Ney Dávid*

4. *Weiner Leó* : II. Divertimento
1. Lakodalmas 2. Tréfálkozás
3. Panaszos ének 4. Kanásznóta

5. *Rossini* : A tolvaj szarka — nyitány

**Kezdeté { hétfőn pontosan 8 órakor
kedden pontosan 1/2 8 órakor**
Az előadás megkezdésekor a nézőtérre vezető ajtókat bezárjuk

3. kép. Egy zenekari hangverseny műsorközlése
(Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet)

Számos már nemzetközileg is jegyzett művész kényszerült arra, hogy itt játszon, vagy vállalta önként, hogy fellép ezeken az esteken. Például Fischer Annie 1940. március 18-án szerepelt a Hollán Ernő utcai teremben Bach d-moll zongoraversenyével, a karmester Somogyi László volt. Ungár Imre 1943 nyarán adott zenekari zongoraestet. A befutott előadók mellett több olyan fiatal neve is felbukkan, akik később világhírű művészek lettek. Például Jámbor Ági, Rauchwerger (Rév) Lili, Rózsa Vera, Starker János. A hangversenyek listájában vannak még hiányok, remélhetőleg előkerülnek még lappangó műsorlapok.

Az OMIKE Művészakciója négy és fél éves történetének és műsorainak áttekintése megengedi azt a következtetést, hogy mindaz, ami ezeken az estéken elhangzott, a budapesti zsidóság általános érdeklődését elégítette ki. Megállapítható az is, hogy – ma divatos kifejezéssel élve – a „kultúrafogyasztás” szokásai ebben a társadalmi szférában lényegében nem különböztek a többségi kultúrafogyasztási szokásoktól. A nevében is zsidó egyesület, az OMIKE Művészakció-műsoraiban a vallásos tárgyú vagy kifejezetten vallásos műveket feltűnően ritkán találjuk csak meg. Még annak a

OMIKE MŰVÉSZESTÉK

1941. május 26-án hétfőn (H/2 és V/2 sorozat)
a Goldmark-teremben (VII., Wesselényi-utca 7)

ERNSTER DEZSŐ HANGVERSENYE
a Hangversenysorozat XII. műsora
Közreműködik **Starker János** (gordonka)

1. a) **Haendel:** Ária a „Józsua” c. oratóriumból
b) **Monteverdi:** Ária a „Poppea koronázása” c. operából
c) **Beethoven:** In questa tomba oscura
d) „” Ária a „Fidelio” c. operából

2. **Locatelli:** D-dur Szonáta
Előadja **Starker János**

3. **Mozart:** Ária a »Varázsfuvola« c. operából
SZÜNET

4. **Schubert:** a) An die Musik
b) Nebensonnen
c) Der Tod und das Mädchen
d) Der Doppelgänger

5. a) **Löwe:** Die Uhr
b) „” Odins Meeresritt
c) **Schumann:** Du bist wie eine Blume
d) „” Die beiden Grenadiere

6. a) **Frescobaldi-Cassado:** Toccata
b) **Cassado:** Requiebro
c) **Popper:** Tündérlánc
Előadja **Starker János**

7. a) **Lortzing:** Ária a »Fegyverkovács« c. operából
b) **Verdi:** Ária a »Don Carlos« c. operából

Zongorán kísér **Gergely Pál**
Kezdele pontosan 8 órakor
Az előadás megkezdésekor a nézőlőtre vezető ajtókat bezárjuk

4. kép. Ernster Dezső hangversenyének műsorközlése
(Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet)

feltételezése sem merészség, hogy némi buzdításra is szükség volt az ilyesféle alkotások meghallgatásához, és azok elsősorban a vezetés intencióját tükrözték, illetve egy-két elkötelezett alkotó személyes érdeklődésének gyümölcsei voltak, s kevésbé a közönségigényre válaszoltak. Az OMIKE Művészakciójának nem volt tehát vallási karaktere. Annak sem volt vallási oka, hogy a vezetőség a hitközséghez beljebb állókat próbálta előnyhöz juttatni, mert a fellépők számát tisztán anyagi kényszerűségből kellett korlátozni. Kikeresztelkedett például – elvileg – nem léphetett föl, és hivatalosan jegyhez is csak hitközségi tagok juthattak. A rendezvények ennek ellenére is mutatják a – szónak ezúttal tágabb értelemben vett – gettóba nem zárt budapesti kulturális programokkal való hasonlóságot, azaz a zsidóság zömének már korábban lezajlott, lényegében teljes szellemi asszimilációját a többségi társadalomba.

Másrészről viszont a Művészakció dokumentumai – megjegyzendő, hogy valamennyi egyéb, zsidósággal kapcsolatos kordokumentumhoz hasonlóan – arról is kiáltóan tanúskodnak, hogy a diszkrimináció valódi célja mily nagymértékben volt a kompetíció korlátozása. Hasznos Judit és Garics Erika cikkének találó megfogalmazásában: „Az OMIKE története nem zsidó, hanem magyar történet.”

ABSTRACT

JÁNOS MÁCSAI

THE PERFORMANCES OF MUSIC GIVEN BY OMIKE 1939–1944

After nearly forty years of unsuccessful attempts, OMIKE (National Hungarian Israelite Cultural Society) began to operate in 1909. It functioned not only in culture, but also undertook wide-ranging charity work. In the autumn of 1939 under the title Művészakció (Artists Action) it began giving performances, so that after the introduction of the second anti-Jewish law (1938), that is after people of Jewish origin were deprived of almost all means of earning a living, it could provide artists debarred from following their careers with opportunities to earn money and perform. At the time more than 4000 intellectuals in the humanities, journalists, actors, musicians, artists and teachers were dismissed from their jobs. From the autumn of 1939 until March 19th 1944 – when the Germans entered Hungary and all Jewish societies were prohibited – at least 700 performances were organized. These included the appearances of at least 184 actors, more than 100 musicians, and at least 20 writers and poets, not counting those by children and choir members. During these four and a half years at least 300.000 spectators were present at the theatrical performances, concerts and exhibitions. Most of the events were held at No. 7 Wesselényi street – which still exists – in what was called the Károly Goldmark hall, which held a maximum of 382 people. It had a tiny stage devoid of practically all technical equipment and no orchestra pit, but still complete operas, symphonies and plays were given there in performances of mesmerising quality. Several dozen plays were programmed and very many prose readings and cabaré performances were organized. 25 different operas were performed (among them such demanding works as *Fidelio* and *Aida*), 118 symphony concerts and 34 chamber recitals. Among those who took part were the greatest Hungarian artists of the time. Contemporary works were included, for example the Hungarian première of Bartók's *Divertimento* was given there. Works by Kodály were also played, and he himself attended the concert devoted to him and his music. From a survey of the programmes it becomes clear that the OMIKE Művészakció was not religious in character. The “culture consumption” habits within that sphere of society did not differ in their essentials from the habits of the majority of Hungarians. Culturally speaking the greater part of Budapest Jewry had long ago become completely assimilated into the society of the majority of the population. The heroic history of OMIKE was thus not primarily that of the Jews, but the history – if not exactly praiseworthy – of all Hungarians.

János Mácsai graduated in Musicology in 1987 at the Liszt Academy. Previous to that he studied instrument-making, specializing in the repairing of keyboard instruments. At the end of the 1980s he continued his studies in Holland, where he learned instrument restoration. For 15 years he worked at the Institute for Musicology, and starting after 2000 he has been a free-lance music historian and instrument-repairer. During the last decade and a half he has been active as an editor and presenter on the radio and before that on television. He primarily makes critical and informative programmes about music, and portraits of musicians. At one time he taught at the University of Dramatic Art and now he teaches at the University of Art.